

L'espai i el temps de la cultura ibèrica

La cultura ibèrica ha representat una de les grans civilitzacions de la Mediterrània occidental pre-romana. Tanmateix, la noció d'ibers és una realitat definida des de l'exterior, per les altres cultures, com ara la grega, que permet ubicar geogràficament la cultura ibèrica. Tot i que no en tenim informacions gaire sòlides, és evident que la cultura ibèrica gaudia d'un alt grau de desenvolupament polític, social i cultural.

Els mots "Iberia" i "Iberes" no ens han arribat a partir dels textos indígenes, sinó que apareixen, ja des del segle VI aC, a les fonts escrites gregues. Tal com ens ha arribat, per tant, la noció d'ibers és una realitat definida des de l'exterior i que no sabem com era concebuda des de dins, per les poblacions indígenes de la nostra península. Els textos grecs, d'altra banda, tampoc no donen una definició explícita de la realitat cultural, política i social que es designa amb aquests termes, però permeten, almenys, ubicar-la geogràficament a grans trets. Efectivament, les fonts més antigues, datables dels segles VI-V aC, distingeixen l'existència d'uns pobles peninsulars meridionals (tartessis i mastiencs) i una sèrie de pobles i ciutats que són qualificats d'"ibèrics". Com sigui que la ubicació dels tartessis i els mastiencs pot ser fixada amb certa precisió —a la baixa vall del Guadalquivir i a la costa mediterrània d'Andalusia i Múrcia respectivament—, és clar que el conjunt ibèric s'estenia més al nord, per bé que el límit septentrional no es pot precisar.

No sabem quins eren els trets discriminadors (polítics, socials, lingüístics) que permetien als grecs distingir els ibers d'altres pobles veïns. Ara bé, si s'accepta que, com sembla lògic, la comunitat de llengua era un dels més importants, el concepte pot ser delimitat amb relativa precisió, gràcies a l'existència d'un nombre relativament important de textos antics que van ser redactats en una mateixa llengua —anomenada ibèrica—, la distribució geogràfica dels quals és indicativa, a grans trets almenys, de l'extensió d'aquesta. És significatiu observar, en efecte, que aquestes inscripcions tenen una distribució essencialment costanera, des de Múrcia fins a

Anserona (Lleugnedoc occidental), amb un entrant a les terres de Lleida i la vall de l'Ebre (fins al Cinca i el Huerva), un altre al Xúquer fins Abenjibre i El Salobral i un tercer al Segura fins a l'Alta Andalusia. L'estricta coincidència d'aquest mapa de distribució amb les informacions, per vagues que siguin, que donen els textos grecs —si més no pel que fa al límit meridional— fan pensar que l'element que permetia als ulls dels grecs identificar les poblacions ibèriques era de naturalesa lingüística. Dit això, sembla probable que el mot "Ibèria" tingués també una accepció geogràfica més àmplia i que englobés el conjunt de la península ibèrica.

Des de la fi del segle XIX la investigació arqueològica s'ha esforçat a identificar una cultura arqueològica (és a dir, una sèrie d'elements de cultura material que apareixen associats de forma recurrent en un mateix territori) que caracteritzés les poblacions establertes en el territori ibèric i permetés distingir-la d'altres pobles contemporanis. L'intent ha estat inevitablement fallit, com sigui que parteix d'una falsa identificació entre cultura, material i ètnia: en realitat, dins del territori ibèric coexisteixen contemporàniament produccions materials diverses, totes elles ibèriques, però que no es donen en el conjunt del territori on es parlava la llengua ibèrica, mentre que altres elements que hi apareixen són igualment propis d'altres àrees geogràfiques que sens dubte no eren ibèriques. Un exemple del primer cas és l'escultura, molt característica del territori ibèric meridional, però extremadament rara al nord de Sagunt. Si considerem, en canvi, l'armament, s'observa que a Catalunya manquen quasi del tot els elements més característics de la panòpia

ibèrica i que els més freqüents són propis del món cèltic nord-pirinenc. La conclusió evident d'aquests exemples –que es podrien multiplicar– és que no existeix una “cultura material ibèrica”, tot i que certes produccions materials són específicament ibèriques i poden ser reconegudes com a tals; és, per exemple, el cas de les ceràmiques, de l'escultura o de certs tipus d'armes, sense que per això hagin de tenir necessàriament

rament amb l'aspecte molt més igualitari de les necròpolis anteriors. Quant a la data final de la cultura ibèrica, cal tenir en compte que la seva desaparició és el resultat d'un procés, bastant lent, de dissolució i transformació que es va produir després de la conquesta romana, el ritme del qual depèn en bona part de l'acció colonitzadora del poder romà, i que pot variar considerablement d'una zona a l'altra. En tot cas, sembla clar

permet pensar raonablement en una extensió important del sistema agrícola de guaret a curt termini. L'estudi de les restes de pol·len realitzades en diferents punts de la costa de Catalunya confirma aquesta intensificació, que té el seu reflex en aquesta mateixa zona en la multiplicació dels grans dipòsits subterranis de cereal (les sitges), que sovint apareixen agrupats formant grans conjunts. La utilització a gran escala d'aquest sistema d'emmagatzematge implica una producció important d'excedents, susceptible d'alimentar un comerç important i un artesanat especialitzat, a més de mantenir l'elit aristocràtica i l'aparell administratiu.

La importància de la cerealicultura sembla més petita al sud de l'Ebre, si més no a jutjar per la capacitat molt inferior dels mitjans d'emmagatzematge utilitzats. En canvi, al País Valencià està molt ben documentada la producció vinícola, ja des de la primera meitat del segle VI aC, així com l'oleicultura i, menys clarament, el conreu d'altres fruiters. Tot això pot fer pensar en l'existència de determinades especialitzacions agrícoles en els diferents territoris, sobretot a partir del segle IV aC.

Entre les activitats extractives, l'obtenció de metalls tenia sens dubte un paper primordial, donada la importància del ferro en l'elaboració de l'armament ofensiu i de l'instrumental de treball, i del coure, el plom i la plata per a la fabricació d'objectes ornamentals i relacionats amb vestimenta, suports escriptoris, i del primer també per a l'armament defensiu. També era important l'obtenció d'argiles per a les terrisseries i de pedra de qualitat, no solament per a la construcció, sinó també per a fabricar molins de diferents tipus, entre els que cal destacar el molí de rotació, una màquina relativament complexa que probablement fou inventada en el territori ibèric septentrional en el decurs del segle V aC.

Els excedents agrícoles van fer possible també l'existència d'un artesanat notablement especialitzat, que va excel·lir en la producció i decoració de ceràmiques, la metal·lúrgia, la coroplàstia i l'orfebreria. L'instrumental de treball –sobretot l'important conjunt del

Esquerra: peça de ceràmica provinent de Carmona (Sevilla). Dreta: exvot provinent de l'àrea del santuari de la Serreta, Alcoi.

un aspecte uniforme en el conjunt del territori de parla ibèrica.

Pel que fa a la cronologia, es fa coincidir convencionalment l'inici de la cultura ibèrica amb una sèrie de transformacions evidents en la tecnologia i en l'estructura de la societat que es fan paleses en el decurs de la primera meitat del segle VI aC. Des del punt de vista tecnològic, els trets més característics són la generalització de la metal·lúrgia del ferro i de la ceràmica elaborada a torn, mentre que en l'aspecte social sembla produir-se la diferenciació d'un grup social privilegiat, una “aristocràcia”, que resulta reconeixedora arqueològicament a través dels cementiris, en què es documenta ara un gran nombre d'armes i d'objectes de preu, contrastant molt cla-

que a mitjan segle I aC o poc després ja s'havia produït a tot arreu una transformació radical de les estructures econòmiques i socials, ja plenament romanes, tot i que hi ha algunes evidències de l'ús de la llengua i escriptura ibèriques fins principi del segle I de la nostra era.

Una economia desenvolupada. Encara no tenim informacions sòlides sobre l'estructura de l'economia ibèrica abans del segle IV aC. En tot cas, és clar que en el decurs d'aquesta centúria es produeix una veritable intensificació agrícola. Un dels indicis més evidents en aquest sentit és l'aparició d'un gran nombre d'instruments agrícoles de ferro, entre els quals ocupen un lloc significatiu les relles d'arada, la qual cosa

poblat valencià de les Alcuses de Moixent, datat de la segona meitat del segle IV aC— dona testimoni de diverses activitats relacionades amb la fusteria, el treball de les pells, el teixit, l'esparteria, etc. Amb tot, l'aspecte més destacat de la producció material ibèrica és l'escultura, que tenia sempre un caràcter funerari o bé era utilitzada com a ofrena en els santuaris.

Un altre aspecte destacat de l'economia dels ibers és la intensitat dels intercanvis amb les grans cultures mediterrànies de l'època, és a dir, amb els grecs i els púnics, a través de les colònies establertes a Extrem Occident (Marsella, Empúries, Eivissa, Màlaga, Cadis). Les mercaderies importades són essencialment articles de preu, sobretot productes alimentaris especialitzats, com ara el vi, l'oli i les salaons de peix envasats en àmfores, així com vaixel·la metàl·lica i ceràmica de qualitat. Les exportacions, en canvi, a penes han deixat rastre arqueològic en les zones de recepció, per la qual cosa hem de suposar que devia tractar-se bàsicament de matèries primeres consumibles o transformables (productes alimentaris, metalls, pells, teixits, etc), i probablement també esclaus. De fet, una part de l'excedent agrícola que, com hem dit més amunt, es devia produir a Catalunya, devia estar destinat a alimentar aquest comerç, i el mateix es pot dir de la producció minera de zones com l'Alta Andalusia, rica en plata. Fa, doncs, la impressió, que l'economia ibèrica, particularment a partir del segle IV aC, estava plenament integrada en un sistema global d'àmbit mediterrani, amb un caràcter de zona perifèrica lligada al centre (les grans cultures del Mediterrani oriental) a través d'estats comercials com Marsella, Empúries o Eivissa.

La societat ibèrica: la formació dels estats. Les fonts escrites gregues i romanes mostren que dins del conjunt ibèric existia tota una sèrie de pobles (entre els quals els contestans i els Ede-tans al País Valencià, els Ilercavons al nord de Sagunt i el curs inferior de l'Ebre, els ilergets, cossetans, laietans i indigets a Catalunya) que sovint constituïen unitats polítiques o grups d'unitats

polítiques independents. Els textos que tracten els episodis bèl·lics amb implicació dels pobles ibers durant la segona guerra púnica i la conquesta romana mostren que aquestes societats eren dirigides per uns grups socials de caràcter aristocràtic, del si dels quals eixien cabdills o reis.

Arqueològicament, aquesta aristocràcia resulta reconeixedora sobretot per les seves pràctiques funeràries. En efec-

FUNDACIÓ LA CAIXA

Orants nus provinents del santuari del Collado de los Jardines (Jaén).

te, el nombre de sepultures ibèriques conegudes és molt reduït en relació amb la població, i sovint contenen elements de prestigi (armes, ceràmiques gregues, joies, etc.). A les àrees meridionals, a més, comporten sovint la presència de monuments funeraris elaborats, sovint proveïts d'elements escultòrics notables. Tot això indica que aquestes pràctiques funeràries estaven reservades als sectors privilegiats de la societat, als quals s'atribuïa probablement una relació especial amb la divinitat i unes formes particulars de supervivència en el més enllà. Podem suposar que aquesta ideologia funerària justificava ideològicament als ulls del conjunt de la societat els privilegis de l'aristocràcia, mentre que la direcció de l'economia i redistribució per part de l'elit d'una part dels elements de prestigi —com les ceràmiques d'importació— reduïen les tensions

socials i facilitaven la reproducció del sistema.

La gran massa de la població estava formada per camperols, mentre que els artesans devien ser una minoria. L'estatut precís dels uns i els altres ens és desconegut, però podem suposar que la societat s'estructurava verticalment en grans grups clientelars dependents de les famílies aristocràtiques.

Ens trobem, doncs, davant d'una societat estratificada i d'una notable complexitat pel que fa a l'economia i a l'administració. Un indicatiu molt important en aquest sentit és, sobretot a les àrees costaneres, la jerarquització dels nuclis d'hàbitat així com també l'ús habitual de l'escriptura, ben documentat almenys des de principi del segle IV aC. La significació precisa d'aquests textos se'n escapa, ja que, tot i que es coneix el valor fonètic dels signes, ignorem la significació de la immensa majoria dels mots. Amb tot, la presència freqüent de numerals indica que una part important dels documents coneguts deuen tenir un caràcter econòmic i abonen altres indicis que suggereixen un control important de l'elit sobre la producció i el comerç. Afegim encara la troballa relativament freqüent de ponderals, que implica l'existència d'un sistema de pesos i mesures i, ja en un moment avançat —segurament a mitjan segle III aC—, l'aparició de les primeres monedes, per bé que el seu ús habitual no es generalitza fins al domini romà. Tot això implica que els diferents pobles havien arribat a desenvolupar des del segle IV aC estructures polítiques complexes, que sens dubte es poden incloure entre els estats arcaics, perfectament comparables amb els estats grecs, púnics i etruscs en les seves fases inicials i que, si la conquesta romana no hagués interromput el seu desenvolupament, haurien adquirit unes formes similars a les d'aquest. En definitiva, pel seu grau de desenvolupament polític i social, per la qualitat de la seva producció artística i, fins i tot, per algunes aportacions importants en el camp de la tecnologia, cal incloure la cultura ibèrica entre les grans civilitzacions de la Mediterrània occidental preromana.

Joan Sanmartí